

УДК 378.1

Т. І. Клочкова

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

МЕНЕДЖМЕНТ РИЗИКІВ У ВИЩІЙ ОСВІТІ: ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті схарактеризовано й обґрунтовано понятійно-термінологічний апарат дослідження менеджменту ризиків у вищій освіті на основі застосування таких теоретичних методів, як метод термінологічного аналізу, порівняння, синтез, узагальнення. Здійснено порівняльний аналіз таких категорій, як «ризик», «ризик-менеджмент», «управління ризиками», «профіль ризику», «власник ризику» на основі вітчизняних та зарубіжних фахових джерел, тлумачних і спеціалізованих словників, нормативних документів Великої Британії в галузі менеджменту ризиків. Робиться спроба уточнення єдиної термінології педагогічної ризикології, що сприятиме підвищенню рівня оволодіння нею співробітниками та адміністрацією вищих навчальних закладів. Подальшого вивчення потребує аналіз провідних концепцій менеджменту ризиків у вітчизняній та зарубіжній теорії освіти.

Ключові слова: *понятійно-термінологічний апарат, вища освіта, педагогічна ризикологія, ризик, ризик-менеджмент, управління ризиками, профіль ризику, власник ризику.*

Постановка проблеми. В останні роки у зв'язку з посиленням конкуренції на ринку освітніх послуг, новими організаційними й економічними умовами функціонування університетів, зростаючою вимогою суспільства до підвищення якості освіти виникає потреба у значних змінах у системі управління вищою освітою, зокрема в запровадженні ефективного менеджменту ризиків, і, як результат, зростає інтерес учених і практиків до проблем управління ризиками. Незважаючи на актуальність і значущість упровадження ризик-менеджменту в освіту, на сучасному етапі понятійно-термінологічний апарат теорії ризик-менеджменту в освіті (педагогічної ризикології) як галузі наукових знань залишається недостатньо розробленим. У період реформування системи вищої освіти виникають інноваційні підходи, а отже, і нові терміни, що стосуються управління такою системою. Питання термінології важливі з точки зору професійної компетентності співробітників університетів, які залучені до процесу управління ризиками. Уточнення понятійно-термінологічного апарату дослідження в галузі менеджменту ризиків в освіті необхідно також для входження сучасної системи освіти України до Європейського освітнього простору.

Аналіз актуальних досліджень. Актуальність пропонованого дослідження полягає в тому, що в існуючій науковій та навчальній літературі не достатньо теоретичних напрацювань щодо ризик-менеджменту в системі вищої освіти. Проблематика термінологічного аналізу поняття «ризик-менеджмент» досліджувалась у працях таких вітчизняних і зарубіжних

науковців, як А. Альгін, І. Балабанов, В. Вітлінський, В. Гранатуров, А. Старостіна, В. Кравченко [13] та ін. Зокрема, В. Вітлінським була розроблена концепція теорії ризиків та введено поняття «ризикології» як науки, сформульовано аксіоматику ризикології в економічній галузі. А. Альгін, В. Гранатуров, Н. Хохлов дали визначення категорії ризику, запропонували систему кількісних показників ступеня ризику та концептуальну схему управління ним. У розвідках таких науковців, як К. Хубер, М. Хубер, М. Дуглас, Е. Тернер, К. Рабан, К. Худ, викладено основні принципи якісного управління ризиками в системі вищої освіти, зокрема Великої Британії. Однак аналіз наукових підходів свідчить про відсутність чіткого та єдиного розуміння досліджуваних понять.

Мета статті – на основі застосування методу термінологічного аналізу схарактеризувати й обґрунтувати понятійно-термінологічний апарат дослідження в галузі менеджменту ризиків у вищій освіті.

Методи дослідження – для досягнення мети ми використовували теоретичні методи (метод термінологічного аналізу, порівняння, аналіз, синтез, узагальнення).

Виклад основного матеріалу. У кінці 90-х рр. ХХ ст. в умовах інтенсивного реформування системи вищої освіти України, метою якого було забезпечення економіки країни кваліфікованими фахівцями нової якості, проблеми врахування ризику в педагогічній галузі посіли чільне місце. Рішення про створення системи ризик-менеджменту у вищих навчальних закладах обумовлено необхідністю подолання можливих ризикових ситуацій, що виникають у результаті інноваційних процесів і розвитку новітніх технологій у системі вищої освіти. Поступово зростає потреба в управлінцях нового формату, які здатні приймати відповідальні рішення у ситуації вибору та прогнозувати можливі наслідки в умовах функціонування вишів у ризиковому внутрішньому і зовнішньому середовищі.

Поняття ризику на інтуїтивному рівні відомо кожному й несе в собі розуміння загрози, небезпеки, невизначеності, можливих збитків тощо. У зарубіжних словниках для позначення категорії «ризик» використовуються схожі за звучанням слова: в англійській мові – «risk», у німецькій – «risiko», у французькій – «risque», в італійській – «rischio», в іспанській «riesgo» тощо. На думку дослідників, даний термін походить від латинського слова «rescum», який в перекладі означає «скеля» або «небезпека» [7].

У кінці ХІХ – на початку ХХ століття таке явище, як ризик почали вивчати математики та статистики. Цей процес визначався накопиченням наукових знань про ймовірнісний характер природних і суспільних процесів. На наступному етапі ризик почав досліджуватися значним числом конкретних наук – теорією ігор, теорією прийняття рішень, теорією ймовірностей, логікою, соціологією, правовими науками, медичними, економічними, демографічними та іншими дисциплінами. На сучасному

етапі спостерігається стрімкий розвиток педагогічної ризикології, тобто ризик активно досліджується як складова діяльності університетів в умовах радикальної модернізації вищої школи.

Аналіз змісту численних наукових праць свідчить, що категорія «ризик» у соціологічній, філософській і педагогічній літературі не має однозначного тлумачення. Науковці наводять різні визначення даного поняття, і пояснюється це тим, що ризик – багатоаспектне та складне явище. Вперше найбільш загальне визначення ризику дав американський учений Ф. Найт, який розглядав ризик як образ дій за нечітких та невизначених обставин. На його думку, величину ризику можна обчислити методами теорії ймовірності й математичної статистики [21, 27].

У словнику «Cambridge Advanced Learner's Dictionary» подано визначення ризику як можливості настання негативної події. Словник Вебстера трактує ризик як небезпеку можливої втрати чи збитків. У «Економічному енциклопедичному словнику» за редакцією С. В. Мочерного ризик визначено як непередбачуваність і можливість настання подій із негативними наслідками (зазнати збитків, втратити вигоду тощо), зумовлених певними діями або рішеннями, які матимуть місце в майбутньому [10, 244]. В Економічній енциклопедії за редакцією цього ж автора зазначено, що «ризик – атрибут ухвалення рішення в ситуації невизначеності» [11, 214].

На відміну від законодавчої бази України, яка не дає чіткого визначення поняттю «ризик», документи уряду Великої Британії, зокрема *Помаранчева книга*, та документи Ради з фінансування вищої освіти Англії (HEFCE) пропонують такі трактування даної категорії:

- «ризик – це невизначеність результату дій і подій, будь то позитивна можливість чи небезпека» [23, 9];
- «ризик – це загроза того, що дія чи подія негативно позначиться на здатності установи досягти своїх цілей» [20].

На сучасному етапі зустрічаються різні наукові підходи до визначення ризику. Одні науковці трактують ризик як можливу небезпеку, невдачу або втрату, які можуть реалізуватись у процесі діяльності установи. Другі характеризують ризик як можливість відхилення від поставленої цілі, заради досягнення якої приймалося рішення. Усі інші дослідники пов'язують сутність ризику з передбачуваною вдачею, успішним результатом або шансом, або вибором. Наведемо низку прикладів визначень «ризик» деякими відомими вітчизняними та зарубіжними науковцями.

«Ризик – діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість кількісно і якісно оцінити вірогідність досягнення ймовірного результату, невдачі або відхилення від мети» (А. Альгін) [2, 19–20].

«Ризик – це подія або група споріднених випадкових подій, що завдають збитку об'єкту, який володіє даним ризиком» (Н. Хохлов) [15, 11].

«Ризик – це подія, яка може відбутися, а може й не відбутися. У разі настання такої події можливі три економічні результати: негативний (програш, збиток), нульовий і позитивний (виграш, вигода, прибуток)» (И. Балабанов) [3, 22].

«Ризик – це, як правило, не статичний і незмінний, а керований параметр, на рівень якого можна й потрібно здійснювати управлінський вплив» (А. Старостіна, В. Кравченко) [13, 23].

«Ризик (у його первинному технічному сенсі) – ймовірність події в поєднанні з масштабами втрат і придбань, що будуть наслідком такої події» (Д. Хуббард) [18, 8].

«Ризик – це спосіб дій в умовах невизначеності, що призводить, у кінцевому результаті, до переваги успіху над невдачею» (В. Абчук) [1, 45].

«Ризик означає можливу невдачу в певній справі; це дія, що здійснюється на вдачу, в надії на щасливий результат. У повсякденному житті термін «ризик» вживається, як правило, в сенсі можливої небезпеки, невдачі, невпевненості в ході тієї чи іншої дії» (А. Альгін) [2, 7].

Найбільш повне, з нашої точки зору, визначення сутності економічного ризику наведено доктором економічних наук, професором В. Вітлінським: «ризик – це економічна категорія, яка відображає характерні особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючої невизначеності і конфліктності, властивих процесам встановлення цілей, управління, ухвалення рішень, оцінювання, які ускладнені можливими погрозами і невикористаними можливостями» [4, 56].

Здійснений аналіз досліджень і практики з проблеми управління ризиками свідчить, що визначення поняття «ризик» залежить від сфери діяльності. Екстраполюючи визначення ризику, запропоноване в аналізованих наукових працях, у педагогіку вищої школи вважаємо можливим трактувати *ризик у сфері вищої освіти* як можливість отримання незапланованого результату внаслідок впливу несприятливих подій, зумовлених невизначеністю внутрішніх і зовнішніх умов навколишнього середовища, в якому функціонує університет або інша освітня установа; як безпосередню загрозу, що може вплинути на безперервність діяльності вищого навчального закладу та проведення наукових досліджень.

Ризик виникає на будь-якому етапі функціонування вищого навчального закладу, тому ризик-менеджмент є невід'ємною та однією з найбільш значущих частин стратегічного менеджменту. У сучасній педагогічній науці *менеджмент ризиків* є новим напрямом, що швидко розвивається. Отже, виникає необхідність розгляду поняття «ризик-менеджмент» і підходів до трактування його змісту. З огляду на багатоаспектність сутності категорії «ризик», виділяється декілька підходів до інтерпретації поняття «менеджмент

ризиків». На думку абсолютної більшості дослідників, поняття «ризик-менеджмент» тотожне поняттю «управління ризиками». У нашому дослідженні ми використовуємо як взаємозамінні поняття «ризик-менеджмент», «менеджмент ризиків» та «управління ризиками».

Згідно зі стандартом AS/NZS Standard 4360:1999 процес ризик-менеджменту визначається як систематичне використання наявних у розпорядженні менеджерів методів, способів і прийомів для вирішення завдань, що стосуються ризиків: установлення контексту, аналізу (виявлення й оцінки), впливу, моніторингу й комунікації [22]. Розробку даного нормативного документа, який може бути застосований до різних видів діяльності, рішень або дій будь-якої державної, приватної або громадської установи, здійснював Об'єднаний технічний комітет OB-007 «Ризик-менеджмент», складений із представників «Стандартів Австралії» та «Комітету за Стандартами Нової Зеландії».

Поняття «*ризик-менеджмент*» прийшло у сферу освіти, як і саме поняття *ризик* з економічної теорії, де воно визначається як:

- «процес впливу на суб'єкт господарювання, при якому забезпечується максимально широкий діапазон охоплення можливих ризиків, їх обґрунтоване прийняття та зведення ступеня їх впливу до мінімальних меж, а також розробка стратегії поведінки даного суб'єкта в разі реалізації конкретних видів ризику (О. Устенко) [14];

- «багатоступінчатий процес, який включає розробку загальної філософії управління ризиками на підприємстві, їх виявлення, аналіз, оцінку і має на меті зменшення та нейтралізацію негативних наслідків» (В. Вітлінський, С. Наконечний) [5, 55];

- «сукупність методів, прийомів, заходів, що дозволяють певною мірою прогнозувати настання ризикованих подій і вживати заходів щодо виключення або зниження негативних наслідків їх настання (В. Гранатуров) [6, 7];

- «виявлення, оцінка і пріоритизація ризиків з подальшим скоординованим і економічним використанням ресурсів з метою мінімізації, здійснення моніторингу і контролю вірогідності і/або впливу несприятливих негативних подій, або максимальної реалізації можливостей» (Д. Хуббард) [18, 46].

На нашу думку, найбільш повне визначення сутності менеджменту ризиків в економічних науках наведено Д. А. Штефаничем: «управління ризиками – це сукупність дій економічного, організаційного, технічного характеру, спрямованих на встановлення видів, факторів, джерел ризику, оцінку величини, розробку й реалізацію заходів щодо зменшення його рівня та запобігання можливим негативним наслідкам» [16].

У контексті нашої проблеми доречніше було б говорити про «менеджмент ризиків» як про термін, що позначає «управління

організацією в цілому або окремими її підрозділами з урахуванням факторів ризику (тобто випадкових подій, що впливають на організацію) на основі особливої процедури їх виявлення й оцінки, а також вибору й використання методів нейтралізації наслідків цих подій, обміну інформацією про ризики і контролю результатів застосування цих методів» (А. Старостіна, В. Кравченко) [13, 10].

Дослідження українських та зарубіжних науковців дозволяють дійти висновку, що менеджмент ризиків у діяльності вищих навчальних закладів являє собою безперервний процес, що охоплює організаційну діяльність на всіх рівнях та використовується під час розробки й формування інноваційних програм розвитку, а також націлений на визначення негативних подій, що можуть впливати на навчальний заклад. На сучасному етапі *ризик-менеджмент в освіті* являє собою структурований і послідовний підхід, що об'єднує стратегію, процеси, людей, технології та навички для оцінки й управління факторами невизначеності, з якими стикаються університети в процесі виконання їх основної функції – надання освітніх послуг.

Як визначає М. Недюха, провідний спеціаліст НДІУ у своїй доповіді «Ризики вітчизняного освітнього простору», менеджмент ризиків в освітній сфері передбачає відповідні дії суб'єктів освітнього простору, які полягають у врахуванні ризиків, їхній локалізації, нейтралізації чи пом'якшенні їхньої дії [12].

Серед інших понять, що входять до понятійно-категоріального апарату «ризик-менеджменту» можна віднести *профіль ризику* (risk profile) і *власник ризику* (risk owner). Побудова профілю ризику дозволяє чітко сформулювати пріоритетні напрями в частині управління ризиками, визначити найбільш ефективні методи контролю. В зарубіжних науково-літературних джерелах дана категорія визначається як:

- сукупність відомостей про області ризику, індикатори ризику, а також вказівки про застосування необхідних заходів щодо запобігання або мінімізації ризику [9];
- наперед визначена комбінація індикаторів ризику, заснованих на зібраній, проаналізованій і категоризованій інформації [8];
- загрози, яким піддається установа; профіль ризику окреслює кількість ризиків, типи ризиків і можливі наслідки ризиків. Ця схема дозволяє передбачити додаткові витрати або порушення нормального ходу діяльності організації. Профіль ризику характеризує також готовність установи йти на ризик і показує як такі ризики будуть впливати на операційну стратегію [17];
- перелік ризиків, яким піддається установа. Організаційний профіль ризику може бути розробленим у ході аналізу ризиків і використовуватися для управління ризиками. Він досліджує сутність загроз, з якими стикається установа, ймовірність негативних наслідків, які можуть відбутися, рівень перешкод і витрати, пов'язані з кожним типом ризику [24].

Під час створення профілю або реєстру ризиків, необхідно призначити власника ризику для кожної групи ризиків, які не можна усунути. Власник ризику несе відповідальність за управління процедурами, пов'язаними з такими ризиками.

Отже, *власник ризику* – це особа або організаційна одиниця, які мають повноваження та несуть відповідальність за управління ризиками [ISO GUIDE 73-2009].

У вищому навчальному закладі власниками ризику призначаються ректор, проректор з навчальної роботи, проректор з наукової роботи, проректор з міжнародних зв'язків, проректор з адміністративно-господарської частини, декани факультетів, завідувачі кафедр та ін.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, оперуючи уточненими поняттями менеджменту ризиків, можна говорити про подальший розвиток його понятійно-термінологічного апарату, що дозволить розробити загальну методологію нової галузі – педагогічної ризикології. Впровадження менеджменту ризиків у практику вищих навчальних закладів дасть змогу скоригувати стратегію інноваційного розвитку з урахуванням ступеня ризику, підвищити результативність функціонування університетів та забезпечити сталий розвиток в умовах невизначеності, долаючи негативні та підтримуючи позитивні тенденції.

До подальших розвідок належить аналіз провідних концепцій менеджменту ризиків у вітчизняній та зарубіжній теорії освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абчук В. А. Теория риска в морской практике / В. А. Абчук. – Л. : Судостроение, 1983. – 150 с.
2. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин. – М., 1989. – 187 с.
3. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент / И. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
4. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
5. Вітлінський В. В. Ризик у менеджменті / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний, Г. І. Великоіваненко. – К. : ТОВ «Борисфен-М», 1996. – 336 с.
6. Гранатуров В. М. Аналіз підприємницьких ризиків: проблеми визначення, класифікації та кількісні оцінки : монографія / В. М. Гранатуров, І. В. Литовченко, С. К. Харічков ; за наук. ред. В. М. Гранатурова. – Одеса : Ін-т проблем ринку та екон.-екол. досліджень НАН України, 2003. – 164 с.
7. Клапків М. С. Питання етимології економічного ризику / М. С. Клапків // *Фінанси України*. – 2001. – № 4. – С. 14–20.
8. Кунев Ю. Д. Управління в митній службі : підручник / Ю. Д. Кунев ; за заг. ред. Ю. Д. Кунева. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 408 с.
9. Міністерство фінансів України Наказ Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками в митній службі України (Порядок, п.1.3) 24.05.2012 № 597.

10. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : [У 2 т. Т.2] / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій. – Львів : Світ, 2006. – 568 с.
11. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: Мочерний С. В. (відп. ред.) та ін. – Т. 3. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
12. Недюха М. Ризики вітчизняного освітнього простору / М. Недюха // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 51–52.
13. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент: Теорія та практика : навч. посіб. / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К. : Політехніка, 2004. – 200 с.
14. Устенко О. Л. Теория экономического риска : монографія / О. Л. Устенко. – К. : МАУП, 1997. – 164 с.
15. Хохлов Н. В. Управление риском : учеб. пособ. / Н. В. Хохлов. – М. : Юнити-Дана, 2001. – 239 с.
16. Штефанич Д. А. Управління підприємницьким ризиком / Д. А. Штефанич ; за заг. ред. д-ра екон. наук Д. А. Штефанича. – Тернопіль : Економічна наука, 1999. – 146 с.
17. BusinessDictionary.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.businessdictionary.com>.
18. Hubbard D. W. The Failure of Risk Management: Why It's Broken and How to Fix It / D. W. Hubbard. – New Jersey : John Wiley & Sons, 2009. – 46 p.
19. HEFCE / Deloitte & Touche. Risk Management «Good Practice» Guide. – 2000. – P. 1–2.
20. Knight F. Risk, Uncertainty and Profit / F. Knight. – New York, 1927. – 217 p.
21. 166AS/NZS Risk Management Standard 4360:1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.riskmanagement.com.ua>.
22. The Orange Book. Management of Risk. – Principles and Concepts. – HM Treasury. – 2004. – 50 p.
23. QFINANCE. The Ultimate Financial Resource [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.qfinance.com/dictionary>.

РЕЗЮМЕ

Клочкова Т. И. Менеджмент рисков: характеристика понятийно-терминологического аппарата исследования.

В статье охарактеризован и обоснован понятийно-терминологический аппарат исследования менеджмента рисков в высшем образовании на основе применения таких теоретических методов, как метод терминологического анализа, сравнение, синтез, обобщение. Осуществлен сравнительный анализ таких категорий, как «риск», «риск-менеджмент», «управление рисками», «профиль риска», «владелец риска» на основе отечественных и зарубежных профессиональных источников, толковых и специализированных словарей, нормативных документов Великобритании в области менеджмента рисков. Делается попытка уточнения единой терминологии педагогической рискологии, что будет способствовать повышению уровня овладения ею сотрудниками и администрацией вузов. Дальнейшего изучения требует анализ ведущих концепций менеджмента рисков в отечественной и зарубежной теории образования.

Ключевые слова: понятийно-терминологический аппарат, высшее образование, педагогическая рискология, риск, риск-менеджмент, управление рисками, профиль риска, владелец риска.

SUMMARY

Klochkova T. Risk Management: Characteristic of the Conceptual Framework of the Study.

The process of higher education modernization gives rise to a great deal of risks the higher education institutions face. This risk management policy forms part of the internal control and corporate governance arrangements of the UK universities which try to follow and adopt best practice in the identification, evaluation and control of risks to ensure that, as far as is reasonably practical, risks are eliminated or reduced to an acceptable level. Despite the fact that risks exist in the higher education system and can never be eliminated, administration and staff of the Ukrainian universities are unaware of the nature of risk and the types of risks associated with their area of work.

Although many studies have attempted to explore the risk management implementation in higher education, there is a sparse conceptual framework in this sphere. The author of this article focuses on the framework of categories and concepts, associated with the coverage of the issues of the risk management implementation in higher education institutions on the basis of such theoretical methods as a method of terminological analysis, comparison, synthesis, generalization. The comparative analysis of such key definitions as «risk», «risk management», «risk profile», «risk owner» is made on the basis of native and foreign scientific sources, definition and specialized dictionaries, the UK regulatory documents in the risk management sphere.

It has been revealed that the Higher Education Funding Council for England (HEFCE) defines risk as «the threat or possibility that an action or event will adversely or beneficially affect an organization's ability to achieve its objectives». Risk management is characterized by it as «a process which can provide assurance that damaging things will not happen or are less likely to happen; that beneficial things will be or are more likely to be achieved». The author has proposed her own definition of risk management in higher education which is as follows: it is a structured and coherent approach that combines strategy, processes, people, technologies and skills to identify, assess and control the uncertainties which may impact the university's ability to achieve its objectives and mission to provide educational services. An attempt to clarify the common terminology of pedagogical riskology that will enhance the level of knowledge of staff and administration of higher education institutions is made.

The further research should focus on the analysis of the leading concepts of risk management in the Ukrainian and foreign theory of education.

Key words: conceptual framework, higher education, pedagogical riskology, risk, risk management, risk profile, risk owner.

УДК 37.0:1:316.422

Л. С. Левченко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Пошук нових підходів до організації навчального процесу й обґрунтування умов фахового навчання, а саме переосмислення змісту, критеріїв оцінювання ефективності освітньої діяльності, орієнтації педагога на визнання пріоритету виховання у формуванні особистості дитини дошкільного віку. На основі аналізу соціологічної, психологічної, педагогічної літератури встановлено, що в українському суспільстві на державному рівні сформована об'єктивна готовність до сприйняття